

NORSK MARITIMT MUSEUM

Årbok 2011

© Norsk Maritimt Museum 2012
Bygdøynesveien 37
0286 Oslo
www.marmuseum.no

Redaksjon

Redaktør

Pål Nymoen

Redaksjonsmedlemmer

Førstekonservator Ph. D Elisabeth S. Koren (historie)

Førstekonservator Ph. D Inger Marie Egenberg (konservering)

Layout og trykk

Nilz & Otto Grafisk AS, Oslo

Opplag: 1 900

Redaksjonen avsluttet desember 2012.

Forsidebilde: Fritidsdykker og ivrig hobbyarkeolog Erik Erland Holmen, Lillesand, bryter overflaten utenfor Ulvøysund, innseilingen til Blindleia sommeren 2011. Med seg har han et avkappet stykke reinsdyrgevir. Sammen med en mengde ubrukte kvernsteiner har dette trolig vært del av lasten i et handelsskip. Undersøkelser på forlisstedet gjennomført i 2011 tilsier at fartøyet forliste første halvdel av 1000- tallet, og er således det hittil eldste skipsfunn i sjøen undersøkt av dykkere her til lands.

Foto Norsk Maritimt Museum / Pål Nymoen

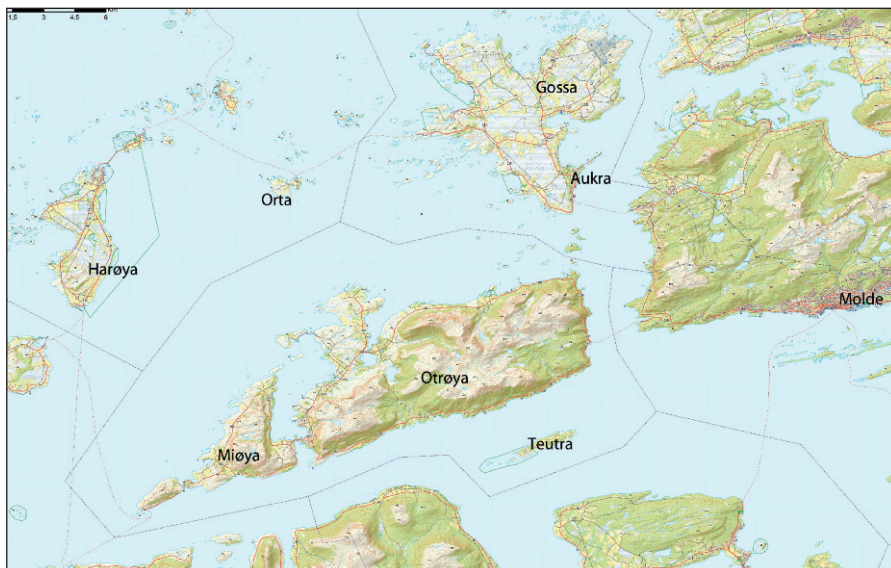
ISBN 978-82-90089-41-7

ISSN 1892-4786

Ragnar Orten Lie

Fuglefangst på kysten. Ressursutnytting i jern- og middelalder

For hundre år siden undersøkte sognepresten Saxlund to små tufter, og store mengder med trepinner som var funnet dypt nede i myrene på øyene ytterst på Romsdalskysten. Er disse myrpinne spor etter fuglefangere fra vikingtiden? Fuglefangst har også foregått med anlegg som kan ha etterlatt seg spor i form av små steinrøyser. Det ligger rekker med små røyser på gravfelt i Rogaland og i Vestfold, og disse små røysene settes oftest i sammenheng med de andre gravrøysene på disse feltene. Men kan de små steinrøysene som ligger inne på gravfeltet på Mølen i Vestfold isteden være fundament til fangstnett for fugl?

Figur 1: Kart over øyene ytterst på Romsdalskysten (kartgrunnlag Statens Kartverk).

Forskningshistorie

Det er ikke skrevet særlig mye om fuglefangsten og dens betydning i forhistorien. Den viktigste artikkelen kom i 1907 da sogneprest Saxlund i Aukra satt funn av store mengder «myrpinner» i myrene rundt omkring i sitt prestegjeld i sammenheng med fangst av fugl i forhistorien.

Nylig har arkeologen Morten Ramstad stilt spørsmålet om avsviing av øyer kan ha vært en kjent strategi for å fremme fangst av grågås og andre fugler (Ramstad 2007). Hundre år var da gått siden Saxlund konkluderte med at myrpinnene kunne knyttes til fuglefangst før en arkeolog på alvor tok for seg massefangst av fugl i en artikkel. Ramstad tar for seg Melkøya i Finnmark og de, arkeologisk sett, funntomme periodene. På Melkøya fant man omfattende spor etter bosetting fra eldre- og yngre steinalder, samt overgangen til bronsealder. Men fra perioden 1000 f. Kr til 1000 e. Kr var det lite bosetting å spore. Tynne linser med kull kunne sees i lagene som dekket de eldre bosettingssporene. Ramstad mener at dette kan være spor etter avsviing, hvor menneskene ved hjelp av lyngbranner former landskapet. Lyngbrenning gir et åpent og mer grøderikt landskap som særlig grågåsa setter pris på. Med enkle grep tilrettelegges landskapet for et svært ettertraktet bytte. Selv om det ikke er påvist spor etter fangstinnretninger på Melkøya så ser Ramstad for seg massefangstanlegg i tråd med det som er kjent fra etnografiske kilder. Dette er anlegg som etterlater seg nettopp de sporene som Saxlund hundre år tidligere satte i sammenheng med fuglefangst.

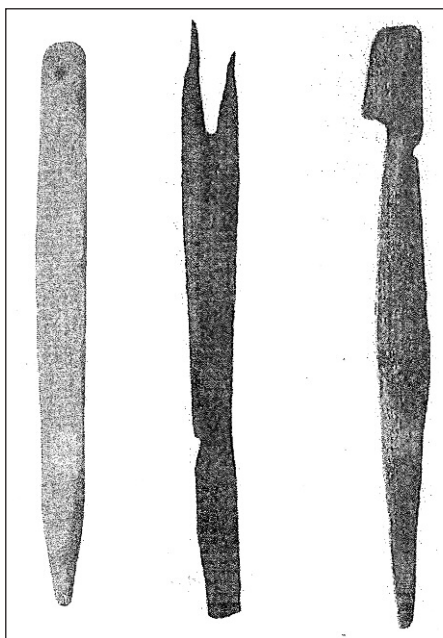
Funn av fuglebein i huler og hellere på Nordmøre er av undertegnede koblet til fuglefangst og bruk av myrpinner (Lie 2007:128). I en enkelt heller finnes bein fra 29 typer fugl, og mange av disse fugletypene kan vanskelig jaktes med pil og bue.

Ved Vitenskapsmuseet har det de siste årene vært nytt fokus på funn fra myrer, og arkeologen Morten Sylvester har i den forbindelse datert blant annet myrpinner. Dette arbeidet vil bli publisert i 2012 og det blir interessant å se hvor langt tilbake i tid bruken av myrpinner går (Morten Sylvester in press).

Det ble i 2006 påvist et anlegg med myrpinner ved Langvatn i Volda kommune på Sunnmøre. Arkeologer fra Møre og Romsdal fylkeskommune fant under arbeidet med utbedring av E-39 - Kvivsvegen i Volda kommune i Møre og Romsdal flere myrpinner. En av disse ble sendt til datering, og det viste seg at den var hugget til i slutten av vikingtiden, med datering til tidsrommet 980-1035 e.Kr. (Gundersen og Linge 2006, dateringsprøve T-18404, kalibrert datering fra bjørk).

Myrpæler/myrpinner

En myrpæl, eller en myrpinne som vi i dag kaller dem, er en kort trepinne som er formet av mennesker. Myrpinner er et kjent fenomen på Vestlandet og de ble funnet i hopetall under torvspaing på 1700-, 1800- og 1900-tallet. På de skogløse kystøyene var torv viktig brensel, og alle gårder, samt flere fabrikker spadde torv. Myrpinner er funnet på alt fra fire meters dybde og opp til 0,3 meters dybde. Myrpinne er vanligvis fra 20 til 60 cm lange, og de er vanligvis fra 3 til 15 cm tykke. De finnes tilhugde av kløyvd ved med tre og firkantet tverrsnitt, men finnes også som rundstokker. De er tilspisset i én ende, og de kan være godt bearbeidet med hakk, spisser, hoder og det kan være boret hull i dem. De finnes i alle typer treslag som var tilgjengelig, einer, hassel, bjørk, rogn, furu, gran m.m. De er funnet både på fastland og på øyer. Flere av myrpinne har spor etter pælemark (boremusling), noe som viser at drivved er tatt i bruk. Tilhogging skjer da på stedet, og «man tar det man har» -innstillingen kan forklare at det er stor variasjon i materiale og form på myrpinne. Tilstedeværelsen av pinner av gran tilsier også dette, ettersom det ikke finnes gran som er naturlig vandret inn på disse øyene. De grantrærne som i dag finnes på øyene stammer fra leplanting på 1900-tallet, så alle myrpinner av gran må være laget av drivtømmer.

Figur 2. Myrpinner med form av store nåler med hull overenden, myrpinner med hakk, og myrpinner med innsnitt og markert nakke. De siste minner om teltpilger, og er sannsynligvis brukt til å holde fuglenett festet til bakken. Saxlund bemerker at slike myrpinner ofte står svært skrått ned i myren De første har nok hull til feste av snorer for snarefangst. Bilde hentet fra Saxlund 1907, s19 og s. 23, figur 3, 4a og 4b.

Saxlund (1907) kjenner i sitt prestegjeld ca. 50 funn av myrpinne. Flere av funnene består av hundrevis av pinner. I bare noen få tilfeller er det omtalt om myrpinne stod i noe slags mønster. Ved torvspaing avdekket man ofte små felt av gangen, og man ville i liten grad kunne se om myrpinne man fant stod i et større system. Et funn fra en myr på gården Ugelvik på Otterøya bestod av noe over 40 myrpinne som ble funnet på et 60 x 20 meter stort område i en myr. I tillegg kjennes en rekke funn av myrpinne i hele Møre og Romsdal, særlig knyttet til den ytre kysten. Det er også rapportert om funn fra Trøndelag, Sogn og Fjordane, Hordaland, og Rogaland. Myrpinne står på steder som har vært åpne, de finnes ikke i lag sammen med trerøtter. På flere steder er det funnet myrpinne i forskjellige dybder på samme sted i myrene, dette viser at myrpinne er benyttet over lange tidsrom. Men hva representerer de?

Myrpinne = fiske?

Frans-Arne Stylegar har i sin blogg *Arkeologi i nord* foreslått at myrpinne er spor etter forhistorisk fiske, at de er spor etter fiskegjerder og kattiser. Men Stylegar (2006) påpeker at det er snakk om ulike typer anlegg, og at funksjonen har variert. Fiske kan være forklaring på noen få anlegg, men i all hovedsak så står anleggene i myr, eller i et torvlag under myren, og sjelden direkte i gammel sjøbunn. Dette vil si at anleggene ikke har stått i vann. Vi må også ta med i betraktningen at havnivået har endret seg lite på disse ytre kystøyene. For Harøya og Orta må man over 10000 år tilbake i tid for å finne havnivå over 10 meter høyere enn dagens, og for 5000 år siden stod havet 6 meter høyere enn dagens nivå.

Myrpinne = fuglefangst?

For de fleste funnene av myrpinne er tolkninger som gjerder, innhegninger for husdyr, skigarder, hus eller uthus utelukket. Anleggene ligger ute på myrene langt fra det som i dag, og det som i forhistorien, har vært tunområder, og de står ikke i regelmessige mønstre som kan knyttes til husdyrhold.

Hans Strøm omtaler myrpinne i *Annotasjons Boog over de Merkværdigheder som udi Syndmørs Fogderie forefindes indrette (t) Anno 1756*. Strøm stiller spørsmålet om de kan ha sammenheng med fangst av fugl, og han viser også at all lokal kjennskap og bruk av myrpinne var tapt på 1700-tallet. ”Da man paa Præstegaardens grund nær ved Haajem spadede Torv fandt man en alen dybt en Mængde Hassel Pinde ordentlig nedsadte i Jorden og det i saadan form at man skulle tæncke det eengang var brugt at spile garn ud over dem, for at fange fugle med” (Strøm 1756:43).

Saxlund tar inn i sin diskusjon tidligere tolkninger av myrpinne. Blå viser Saxlund til Ingvald Undset som i AB1875 skriver *om gjorte og forventede funn i norske myrer*, og ber fagmiljøene om å være oppmerksom på det store funnpotensialet som lå i myrene. Undset omtaler funn av staur, nedrammet i regelmessige rader «som til skigard» (Saxlund 1907:3).

For Romsdalsregionen var myrpinne diskutert av både lektor Bendixen i 1870 og 1880 årene, og av Oberstløytnant Ziegler i 1880 og 1890 årene: Begge disse var svært aktive amatørarkeologer. Mest inngående er Ziegler som i 1891 omtaler dem i sin innrapportering for året. Ziegler innførte begrepet de «*gådefulde pæle*», og satte opp en rekke tolkningsforslag. Han tok særlig for seg de flere hundre myrpinne som var funnet på øya Tautra i Romsdalsfjorden. Ziegler var militær, og man antok på den tiden at det hadde vært en slags bygdeborg på Tautra. Noen av myrpinne antok Ziegler at var «nedsatt som hindringsmiddel mod fiendtlige angrep» (Saxlund 1907:5). Rekke med tynne myrpinner satt ned med større innbyrdes mellomrom antok Ziegler at var «bleven benyttet under skjøtselen af den bedrift, hvortil stenalderfolket var saa uvægerlig henvist – til jagten – altsaa som fangstmiddel». (Saxlund 1907:4). Ziegler trekker veksler på funn av fangstanlegg og ledegjerder for reinsdyr bygget i stein som finnes i høyfjellet, og viser til at det på kystøyene står en del hjort (Saxlund 1907:6). I noen tilfeller kan dette være en god forklaring, men enkelte anlegg med myrpinner er funnet på små øyer som ikke er egnet som vinterbeite for hjort. Et anlegg med kraftige stolper funnet i en myr i Aure kommune er tolket som et anlegg for å fange hjort (Lie 2004). I likhet med Strøm tolker Saxlund anleggene som fuglefangstanlegg. «Myrpælene bringer os billedet af en befolkning, som aarhundrede efter aarhundrede, slægt efter slægt, trods vekslede tider og omlægning af levevis, og trods opfindelser af nyere og bedre arbejdsredskaber har vedblevet at benytte en forøvrigt barbarisk metode til fangst af fugl» (Saxlund 1907:29).

Harøyhytten

I 1907 hadde Saxlund gravd ut restene av en enkel hytte i en myr på Harøya. Det var arbeidere ved Harøens torvfabrik som støtte på trestokker dypt nede i myren. Noen år tidligere hadde arbeiderne tatt opp en del tilhugde trestokker på samme sted, men disse ble ikke tatt vare på. Denne gangen innstilte bestyreren arbeidet, la torven tilbake for best å sikre bevaringen og kontaktet Saxlund. Funnstedet lå 200 meter fra sjøen, og 10 meter over havet. Saxlund tolker det slik at det ved to meters høyere

strandlinje kun ville ha vært 40 meter fra hytten til sjøen, og at hytten en gang lå på et lite nes ved et tjern. Selve hytta beskrives som en slags gapahuk, 3,5 meter lang og 2 meter bred. «Man stødte nemlig under udgravingen på en 3-sidig «ramme» af denne længde og bredde» (Saxlund 1907:4). Rammen bestod av rått tilhugde tømmerstokker. I lengderetning lå to bjørkestammer oppå hverandre, noe Saxlund tolker som en gavl med liggende stokker på «værsiden», mens det ikke finnes spor etter vegg på østsiden. Den åpne siden vendte mot sjøen. På tre av rammens utvendige hjørner lå noen større steiner, som Saxlund mener tjente som støtte for rammen. Området var ellers fritt for større stein. Inne i rammen lå tre gjenstander. Et enkelt tildannet traub av rogn, med hulsnitt som Saxlund mener stammer fra en steinmeisel, eller en steinøks. De to andre gjenstandene gikk dessverre helt i oppløsning, men beskrives to 30-40 cm lange furupinner med fint tildannete flate spisser.

Hytten stod på godt drenerende grunn med sand og grus, dekket av et tynt torvlag. Rammen lå på dette tynne myrlaget, og et lag med bjørkenever og bjørkeris antas å ha dannet et slags gulvdekke. Daværende direktør for Bergens museum, Jens Holmboe, undersøkte torvprøver fra funnstedet. Klimaet synes å ha vekslet betydelig siden hytten var i bruk, og i profilen i myren så man to lag med henholdsvis einer- og fururøtter som viste til tørre og milde perioder, mens to perioder hadde vært fuktigere og kaldere (Saxlund 1907:6).

Funnet som var gjort noen år tidligere skal ha bestått av ca. 2 meter lange og 15-25 cm tykke stokker som stod skrått i myren i ca. 2,5-3 meters dybde. Noen av stokkene stod opp mot hverandre, og det lå flere einerstokker inne i rammen. Saxlund tolket disse stokkene som rester av takkonstruksjonen. Lange einerstokker var stukket skrått ned både utenpå og innenfor på rammen, og tynnere kvister og busker synes flettet inn i disse stokkene. Saxlund antar at hytten maksimalt var ca. 1.7 meter høy under mønet (op.cit: 8). Huggmerker på stokkene viste at minst tre redskaper var benyttet. Saxlund skriver at «Hertil har vistnok stenredskaper været benyttet, efter snitfladernes udseende at dømme» (op. cit). Dersom Saxlunds antagelse stemmer så er hytta altså fra stein-, eller fra bronsealderen. Hvordan tolker så Saxlund hytta og dens funksjon? «Beboerne har nok ikke kunnet stå ret opreist i hytten; og ild har de neppe havt derinde. Hytten kan kun have tjent dem til natteopholdsted og til beskyttelse mod uveir» (Saxlund 1907:8).

Funn fra myren rundt Harøyhytten

Det ble ikke gjort flere funn i hytten, men det finnes noen funn fra nær-området. Vel 250 meter nordøst for Harøyhytten registrerte man i 1998 og i 2001 et bosettingsområde fra bronsealderen. Dateringer viser at det sannsynligvis lå en gård i dette området omkring 1000-800 f. Kr., det vil si i eldre bronsealder (Kleiva 1998; Lie 2001). Av funn som var kjent for Saxlund fantes bl.a. en kokegrop, flere bearbejdede trestykker, en bearbejdet furustav, båtbord og myrpinner. Saxlund mener også at myrpinnene har stått på breddene av det gjengroddetjernet, og han ser disse i sammenheng med hytten. «Fundet af myrpele ikke langt fra hytten har blant andet bragt mig til at antage, at Harøyhytten har været en fangsthytte, hvori, siden hytten har været saavidt lang og bred, en hel familie har oppholdt sig i løbet af fangsttiden for eksempel vaar og høst.» (Saxlund 1907:11).

Ortengammen

Øya Orta eller Orten, ligger i Sandøy kommune i Møre og Romsdal. Flatemålet er omtrent på én kvadratkilometer, og øya domineres av myr og lyngdrag med noen få markante bergrygger. Det er et meget rikt fugleliv på øya. Særlig er grågåsa utbredt. Den lever her i perioden april til oktober, og beiting på den begrensede dyrkbare mark er en utfordring for det lokale jordbruket. I havet rundt øya er det godt fiske, mye kobbe og sel og en del hval. Selve navnet Orta er etter Ryghs "Norske gaardsnavne", det samme som "Urter", navnet på en liten øy ved Utsira i Ryfylke. Navnet forklares som oldnorsk "urptir", som skal bety "verpesteder" det vil si steder, hvor det hekker mye sjøfugl. (Rygh 1908:310)

Tidlig på 1900-tallet støttestøtte bøndene på Orta på veggen av en gamme da de spadde brenntorv i en myr vest på øya. I 1908 støttestøtte man på resten av gammen ved videre torvtaking. Øvre del av gammen ble funnet ca. 40 – 50 cm nede i myren, mens golvplanet lå ca. 1,8 meter ned i myren. Gammen ble funnet vel 230 meter fra sjøen, og ca. 12 meter over havet. Da Saxlund fikk høre om funnet, var halve gammen gravd ut, og han reiste selv ut og foretok en utgraving av den sørlige delen. Gammen hadde tydeligvis rast sammen, og veggene bestod av torv. Av form dannet den en vinkel med en arm mot vest og en arm mot sør. De to langsiden hadde en lengde på ca. 4 meter, mens de to korte veggene målte ca. 2 meter. Inngangen var fra øst, og gulvet har vært steinsatt med rullestein og dekket med kvist og bark. Gulvet var anlagt oppå ca. 30 cm med myrortov og undergrunnen besto av sand og grus.

Veggene bestod av torv med opptil 30 cm tykkelse. Myrortov var lagt

Figur 3: Falkhytte: Fra eldre beskrivelser, foto og tegninger vet vi hvordan falkefangstanlegg har sett ut, og hvordan fangsten foregikk. En varsler (tornskade eller lanius excubitor) satt tjoret utenpå hytteveggen og skrek når en falk nærmet seg. En levende due festet i en sele ble heist opp i stolpen til venstre. Ved foten av denne stolpen lå et slagnett, markert med rød pil. Illustrasjon: ©Arkikon.

lagvis og plagget sammen med tilspissede trepinner. Nedre del av trepinene var bevart i ca. 1 meters lengde. De fleste veggpluggene stod sammen to og to på skrå mot hverandre, i et svakt overlappende kryss. De fleste trepluggene ble funnet i den sørlige delen, og Saxlund undrer om denne delen er et senere påbygg. Trepinnene var laget av kløvet furu, bjørk, hassel eller rogn. Treplanker og noe torv som ble funnet inne i gammen stammer fra taket. En lengre trestokk kan ha vært en mønsås. Gammen har stått lenge etter at den sist ble brukt, slik at nedre del av gammen var omgitt av og fylt med torv, før de øvre veggene raste inn og den ble dekket av myren. Av funn ble først bemerket tre større avflatede steiner tolket som slipesteiner, alternativt sitteplasser. To deler fra en lærsko, en mulig treklubbe og to uthulte trespildrer av ukjent funksjon ble også funnet i gammen. Vi har ikke nøyaktig kartfesting av funnstedet, men rester av gammen og steinpakningen fra gulvet kan ligge intakt.

Mens Saxlund kalte funnet Harøya for en hytte, kaller han funnet fra Orta for en gamme. Saxlund redegjør ikke for bruken av begrepene hytte versus gamme, men han var nok kjent med gammer siden han var prest i Finnmark før han kom til Aukra. I artikkelen brukes Saxlunds betegnelser.

Funnet fra Orta framstår som svært likt det man kan forvente på en falke- eller fuglefangerhytte.

Datering av Ortengammen

Redskapsmerker fikk Saxlund til å anta at en metalløks er benyttet. Tildanningen syntes grov og mye av trematerialet var drivved. Om skoen står følgende i tilvekstlistene ved Vitenskapsmuseet; «Overstykket og saale af en eller to sko af skind. Overstykket har kun en søm ved ankelen paa den indre side. Omkring aabningen, som er paafaldende trang, er der udskaa-ret lidser for en trækrem. Stykkerne viser i arbeidsmaaden megen lighed med skoene fra Tautra (nr. T 8203). Overstykket er gjort af dobbelt skind. Af saalen findes nu kun et enkelt lag skind. F. i ruinerne af en formentlig gamle, bygget af myrortov og kviste med stensat gulv, 2 m. under nuværende overflade, sydlig paa øen Orten i Akerø (matr.nr. 1546000020000). Stykkerne laa i hver sin ende af rummet og i noget forskjellig dybde, men kan dog derfor mulig have hørt til samme sko». I et brev fra 1909 fra Saxlund til Karl Rygh er funnstedene for skodelene avtegnet på en planskisse over gammen. Det er bygget opp og publisert en typologi for sko funnet under utgravningene på middelalderens handelssted på Borgund utenfor Ålesund på Sunnmøre (Larsen 1970). Skoen fra Ortengammen betegnes som «*lav reimsko med baktill spiss oppbøyd såle*» ut i fra denne typologien. Antatt datering er tidsrommet ca. 900-1200 e. Kr. (Ringstad 2002: 60)

Fuglefangere fra vikingtiden og middelalderen

Skoen fra Ortengammen og datering av myrpinne fra Langvannet i Volda viser at vi kan anta at fuglefangst i større anlegg var en etablert fangstform i vikingtiden og i tidlig middelalder. Sporadisk nevnes denne spesialiserte fangstformen i noen skriftlige kilder.

I et brev fra 1224-1225 forteller Håkon Håkonsson at han for to år siden sendte fuglefangere til Island for å skaffe falker (Regesta I: 536). Disse fuglefangerne var nok spesialiserte på fangst av rovfugler, de var falkefangere. Falkonerer ble i løpet av 1000-tallet en integrert del av de europeiske hoffene, og de nordiske jaktfalkene ble regnet som den ypperste statusmarkeringen (Cummins 1988; Oggins 2004).

Da Håkon Jarl skulle betale danskekongen Harald Blåtann for den delen av Norge han hadde overtatt, fortelles det at jarlen betalte 100 mark gull og 60 falker eller hauker i skatt. Det viser at det foregikk organisert fangst i Norge senest på slutten av 900-tallet, og at Harald Blåtann visste å verdsette fangsten. Vi vet ikke hvor langt tilbake i tid fangsten går eller

hvordan den foregikk. Men funn av rovfugler i graver fra 400-tallet i Sve-
rige forteller i hvert fall at fangsten er minst 1600 år gammel der (Vretmark
1983; 1988). To hønehauker i Gokstadhaugen viser at rovfuglfangst var
etablert i Norge tidlig på 900-tallet.

Gulatingsloven regnes å ha sine røtter i sein vikingtid. I den heter det
at ”13. No um det bur haukar i utmarki, då skal jordleigaren hava dei,
utan hin gjort atterhald. 14. Ingen skal taka annanmanns haukar, utan
han vil bøte landnåm for det og føra haukane attende. 15. Men um han
tek hauk bunden i reiret, då er han tjuv, um hin hadde lyst for vitne at han
hadde dei bundne”.

I all hovedsak nevner lovene fugler ’bundet i redet’, det vil si ikke flyved-
yktige unger, eller unger tatt ved redet når de nettopp er blitt flyvedyktige.
Opptil tre av fire rovfugler dør i løpet av første leveår. Det var derfor et
sjansespill å satse på å fange små unger. Mange av dem var svake og min-
dre egnet til falkonerer enn dem som ble fanget etter at de selv hadde
lært å jakte. En rovfugl som overlevde sitt første leveår, var et sterkt indi-
vid. Den var godt bygd og hadde god helse. Dette var de meste ettertrak-
tede fuglene. Men de var selvsagt vanskeligere å fange enn unger som
kunne plukkes rett fra redet.

Kongebrevene viser at de norske kongene på 1100-, 1200- og 1300-
tallet er sentrale i alle ledd når det gjelder falker fra Norge og Island. De
har profesjonelle falkefangere ansatt, og de er selv aktive falkonerer. Vi ser
at de gir bort ungfugler, men også voksne, spesialtrente fugler. Falker er sta-
tusgaver for kongene og deres gavebyttennettverk. Men det er også et stort
åpent marked for rovfugler, og man finner norske falker til salg i ved
mange europeiske havnebyer (Bø 1962, Barth 1984). Falkoneringen i Eu-
ropa når på 1200- og 1300-tallet sitt høyeste nivå i omfang, også med
tanke på kunnskap og status. Likevel vet vi fortsatt lite om fangstmetodene
brukt i Norge i middelalderen.

Kong Håkon VI dør i 1380, Norge og Danmark forenes etter hvert
under det danske kongehuset. Uten konge og adel til å drive med falko-
nering forsvinner kunnskapen om fenomenet fra Norge. De danske kon-
gene har egne interesser i falkefangsten. Norge har ikke lenger et kongehus
som benytter og handler med falker, og den økonomiske og samfunns-
messige makten til å drive handelen ligger hos hanseatene. I 1370-årene
bygde hanseatene et eget handelshus i Lübeck kun for dressur av norske
falker. Falkefangeren er nok fortsatt norsk, men selve falkoneringen, med
opptrening og bruk samt inntektene fra eksport, er nå tapt. Norge har
gått fra å være en premissleverandør til å bli en råvareleverandør. Norges

aktive rolle går helt tapt når også selve fangsten etter hvert overtas av utlendinger.

På 1500-tallet dukker falkefangsten igjen opp i skriftlige kilder og det er hollenderne som nå er sentrale. Hollandske falkefangere kan følge tømmerskip inn i hver en norsk fjordarm og leier fangstrett av den danske kongen. Holland har få hekkende rovfugler, men mange trekker over landet. Hollenderne har alt spesialisert seg i alle ledd av falkoneringsen, og de bruker effektive fangstanlegg for å fange rovfugler (særlig vandrefalk) på trekket. Spørsmålet er derfor om de store fangstanleggene med hytte kommer inn med hollenderne, eller om dette er en eldre og kjent metode også i Norge. Ortengammen kan her være en viktig brikke.

Det er kjent flere falkeleier på øyene og fastlandet i regionen, og tilgangen på vandre- og jaktfalk er god. Barth har gravd ut og datert flere falkefangertufter i høyfjellet i Oppland, minst en av disse var fra 1500 tallet (Barth 1984). Fra Møre og Romsdal er det skriftlig belegg for et falkeleie på Smøla i 1549, og dette drives av en Hollender. På de kjente falkeleiene kan man i dag se en rund voll av stein og torv, men vi skal ikke utelukke at noen anlegg ikke har etterlatt seg slike synlige spor. Naturlige skjulesteder kan ha vært benyttet, eller de kan være enklere bygget av stokker og kvist. Teltduk kan også ha vært benyttet på de anleggene som ikke skulle brukes år etter år.

Falkehyttene er i seg selv ikke avgjørende for fangsten. Selve fellen er et enkelt slagnett som trekkes over lokkefugl og rovfugl for levende fangst. Hytten er satt opp for å skjule fangeren, samtidig som det på kystøyene og i høyfjellet var nødvendig med en hytte til ly og overnatting. Det er tre skriftlige kilder fra 1700- og 1800-tallet som detaljert beskriver oppbyggingen og funksjonen på slike anlegg i Sverige og i Norge. I tillegg finnes foto av hollandske anlegg fra 1800-tallet. En god indikator på at både Harøyhytten og Ortengammen er fangsthytter, er fraværet av ildsted, og den grove oppbyggingen. Dersom de skal brukes av fuglefangere må de ha vært delvis åpne, eller ha hatt en langsgående åpning eller glugge oppe på veggen. Fuglefangeren må ha god oversikt uten selv å bli sett. I enkelte tilfeller måtte fuglefangeren ha muligheten til å dra i snorer for å styre fangstnett, klappnett, eller kjapt få plukket ut en fanget fugl. I Aitingers bok om fuglefangst utgitt i Tyskland i 1653 avbildes fangstmetoder, og på flere avbildninger vises enkle skjulesteder, eller enkle fangsthytter. Aitinger har vist oss at fuglefangere bruker små hytter til skjul ved bruk av klappnett og andre fangstformer, og disse hyttene er lik i funksjon og utforming sett opp mot falkhyttene (Aitinger 1653:269ff.). Vi kan derfor anta at Or-

tengammen har vært lik de falkhyttene som er avbildet i på midten av 1800-tallet. I likhet med disse falkhyttene kan Ortengammen ha vært delvis nedgravd mens den var i bruk. Dette åpner også opp for at norske falkefanger i jern- og middelalder brukte falkhytter og at metoden var kjent i Norge før Hollenderne kommer hit på 1400-1500 tallet.

Tidligere funn på Orta

Det er i dag 8 fastboende på Orta. Det er uvisst hvor langt tilbake det har vært fastboende på øya, og det er først i skattemanntallet fra 1520 at innbyggerne blir nevnt med navn. Det ligger en gravhaug på Orta. Gravhaugen er utkastet og måler nå 16x11 meter, og den ligger med sikt over leia. I tillegg til Ortengammen er det kjent funn av noen steinsøkker, en flintskraper, en ravperle og myrpinne fra øya. Det er en spennende opplysning knyttet til funnet av myrpinne i samme området som Ortengammen stod. Funnet ble gjort i 1914 (T10966): «Nogle myrpæle af furu, indtil 48 cm lange, har form af kløvede spildrer og er nedentil tilspidset

Figur 4: Skisse av hytte med klappnett, og andre fangstinnretninger for fugl. Hytten er formet som et konisk skjul med treramme, dekket med kvist og man kan se at tauverket fra klappnettet strekker seg inn i hytten til fuglefangeren som sitter skjult. Tegning hentet fra Aitinger 1653.

Figur 5 Nederlandske falkhytte ved Valkenswaard. Foto er tatt i siste halvdel av 1800-tallet. Kjeppene som står opp langs venstre side av falkhytten er døren, falkefangeren kan skimtes inne i hytten, og en åpen glugge gir sikt til fellen. Slagnettet blir utløst ved hjelp av et tau. Bildet gjengitt i Upton 1980, s. 129.

fra to sider. Et par stkr. er snarere smale fjæle, et er sterkt vinkelbøiet. F. paa nordsiden af øen Orten i Akerø uden nogen paatagelig orden i en myr, nær 1 m. dypt og c. 0,2 m. over undergrunden, som det syntes i kanten af et oprindeligt, nu udfyldt tjern, lige ved nogle i dagen liggende store stene. Ved "tjernets" midte, hvor myren var dybest, fandtes ingen. En pæl skal været omsurret med en "traad" som smuldret af.»

Gropformasjoner i rullesteinsbeltet

På sørsiden av bergryggen Rambjøra ligger et rullesteinsbelte. I dette rullesteinsbeltet ligger det en rekke groper og lave oppmuringer. Den største av disse er en grop med ytre oppmuring i hesteskoform. Gropen er én meter dyp og den ligger tilbaketrukket, i bakkant av dagens rullesteinsvoll uten sikt til sjøen i vest. Rundt gropa er det lagt opp en voll med 1-2 lag rullestein. Slike groper er kjent fra en rekke rullesteinsbelter, og deres funksjon er uvis. En mulig forklaring kan være at de er knyttet til fuglefangst. Bruk av skytterstillinger i stein er kjent fra 1800-tallets geværjakt på sjøfugl, og dette kan være en slags kystens bogastø. Men vi skal heller ikke utelukke at gropene er mye eldre og at de var skjulesteder for fuglefangere.

Fuglebein i huler og hellere

Arkeologene antar at fugl har vært en selvfølgelig del av kostholdet på kysten i alle tider, men spor etter fugler er sjeldent å finne. Det meste av beinmaterialet på de åpne norske boplassene råtner bort. Et unntak er der folk har hatt opphold i huler og hellere. Her, under tak og med dynger av dyremøkk, bein og skjell, bevares selv de tynne beinene fra fugl.

Nærmeste hule som er utgravd er Saue-, og Lillehelleren ved Bjørnerem på Miøya i nabo kommunen Midsund. Hellerne har etter funnene å dømme vært bebodde i flere perioder i yngre steinalder, bronsealder og eldre jernalder. Det er funnet i alt 29 typer fugl i disse hellerne, de fleste er sjøfugl, men også tiur er påvist. Vi kan her nevne ærfugl, svartbak, geir-

Figur 6. Bergkunst med fugl og hval eller fisk fra gården Heggem på Otterøya. Fugler er kjent fra flere felt med bergkunst, og det er funnet små fuglefigurer laget i bein og stein på norske steinalderboplasser. Det er også funnet myrpinner på Heggem. Figur hentet fra Romsdal Sogelag årsskrift 1965.

fugl, grågås, tiur, rype, enkeltbekkasin, skovsnipe, krykkje, lomvi, lunde, skarv og havsule. I Skipshelleren i Hordaland, ble det påvist bein fra 40 typer fugl, og i Vistehola i Rogaland fantes bein fra 29 ulike arter.

Ved utgravinger i middelalderbyene blir fuglebein i liten grad samlet inn på grunn av flere faktorer. Innsamling, sålding, fragmenteringsgrad m.m. gjør at små fuglebein blir underrepresentert selv der man metodisk samler inn beinmaterialet (Solli 1989:118). I tillegg er det mindre sannsynlig at små beinfragmenter arts- og skjellettdelsbestemt enn store fragmenter (Solli 1989:119). Dyrebein blir i liten grad dokumentert og analysert i utgravinger i norske middelalderbyer i dag. Et unntak er gravningene ved erkebispgården i Trondheim. I alt er det her funnet 42 typer fugl, de fleste av disse er sjøfugl (Nordeide 2003: 304f). Siden sjøfugl var en viktig del av kostholdet i middelalderen, er det sannsynlig at rettigheter til sanking, jakt og fangst på øyer og holmer også var viktig. Funn av store mengder fuglebein i en del bygravninger i Sverige gjør at svenske arkeologer konkluderer med at det i perioden 1000-1400 foregikk systematisk jakt på sjøfugl (Vretmark 1997:152).

Rettigheter til egg og fuglevær i middelalderen

I Olaus Magnus sin bok *Nordens historie* fra 1555 fortelles det om hvilke herligheter som kunne finnes på øyene langs kysten i Norden. Her kunne egg, fjær og dun sankes, fugler fanges og i tillegg kom annen fangst og fiske. I Norge ser vi også dette mønsteret i kongebrevene i *Regesta Norvegica* (RN). I et brev fra 1290 kunngjør kongen at han støtter Munkeliv kloster i Bergen i deres strid med de lokale bøndene om rettigheter til oterjakt, selvær og eggvær (RN bind II, s.212). Og i 1354 gir Erling Vidkunsson gården Giske i gave til sin datter, og under godset er øyene Erkna og Havsteinen med selvær, eggvær m.m (RN bind VI, s. 105). Dette viser at rettigheter til øyene var viktig og nøye regulert.

Jaktlitteratur

Norge synes å skille seg ut i fra de øvrige europeiske landene siden jakt og fangst i stor grad har vært styrt av odelsbønder og leilendinger på egen gård. Her i landet har fokus vært på matauk. Dette har også medført at alle måtte ha en del kunnskap, men dessverre er lite skrevet ned. I resten av Europa har mye av jakten vært styrt av adelen, som har eid store landområder. Jakten var strengt regulert og lite tilgjengelig for folk flest. Jakt var integrert inn i herskerideologien, symbolsk og som trening for krig, og den hadde et statuspreg som overskygget den rene matauken (Cum-

mins1988, Oggins 2004). Dette medførte et behov for faste jaktmestre og førte til at mye kunnskap ble nedtegnet. Det finnes mye jaktlitteratur som går tilbake til 1300-tallet, denne litteraturen er relevante kilder også for norsk jakt og fangst.

Svensk jaktlitteratur

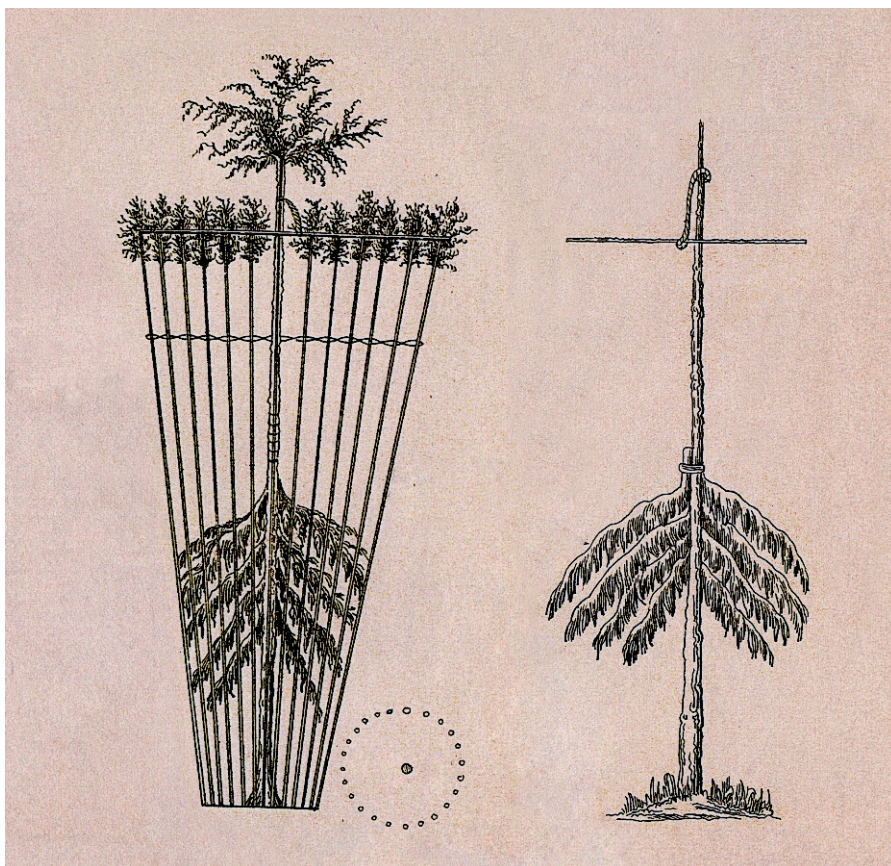
I Sverige har deler av jakten vært forbeholdt adelen, og de har hatt profesjonelle jaktmestre og mye er skrevet om jakt. På siste halvdel av 1800-tallet skyller en naturromantisk bølge over Sverige. Interessen for bøker om dyr og fugler, samt interessen for jakt og fiske, øker. Innføringen av haglen endret etter hvert jakten på sjøfugl radikalt. Noen av bøkene er viktige kilder for hvordan fangsten foregikk før haglegeværet kom i bruk, og de viser fangstmetoder som går over 1000 år tilbake i tid.

Det første som slår en når man leser de svenske jaktbøkene er at beskrivelsene og avbildningene stemmer godt overens med de beskrivelsene som Saxlund gir i funnbeskrivelsene for myrpinne. De typene fugl som er egnet for fangst i disse fellene stemmer videre svært godt overens med de typene som er funnet i huler og hellere, og ved gravinger i middelalderens bygrunn i Norge. Vi skal nå se på noen eksempler.

Per Gustaf Bromans *Anteckningar öfver Jagt och Skjutkonst* ble først utgitt 1842. Bromans bok omhandler jakt på alle jaktbare dyr og fugler, og som vedlegg følger utbredbare plansjer hvor noen av fangstmetoder er gjengitt. Broman oppgir orrbur som en sinnrik, men enkel og effektiv måte å fange orrfugl og tiur på. Et traktformet bur lages av tynne bjørkestenger på ca. 1,5 meters lengde. I bunnen må de stå tett, mens de oppover i trakten spriker mer. Egnen diameter i bunnen av trakten er ca. 80-100 cm. Midt i trakten står en lang stang som stikker litt høyere opp over buret rundt den. Halvveis oppe på midtstokken bindes tynne greiner. Disse tynne greinene festes som en opp ned trakt. På den høyere midtstangen bindes så en tverrkjepp. Tverrkjeppen festes løst i tråd slik at den gir etter, eller vipper, dersom den må bære vekt. Tverrkjeppen festes i høyde med toppen på trakten som omgir den. På toppen av trakten og i begge endene på tverrkjeppen festes åte, gjerne havreaks, tyttebær eller tranebær. Når så en orrfugl kommer til åtet vil dens eneste mulighet for å beite være å sette seg på tverrkjeppen. Tverrkjeppen vil svikte under vekten, og orrfuglen detter ned i trakten. Orrfuglen faller lett igjennom de tynne kvistene som er festet midt på midtstokken, men disse danner et tak slik at den ikke greier å komme seg opp igjen. Tverrpinnen svinger tilbake i posisjon og fellen er så klar til fangst igjen.

For lettere å lede orrfuglen til fellen kan man sette opp en ”utkikkspost» for den. Tett ved orrburet setter man opp to grovt avkvista bjørkestammer. Mellom disse fester man en tverrstang. Tverrstangen må være så høy at orrfuglen kan sette seg her for å se nærmere på åtet i orrburet, og tverrkjeppen som den kan beite fra. Orrburet oppgis som en svært effektiv metode til bruk på senhøsten og om vinteren, når orrfuglen ikke har så god mattilgang som om vår og sommer. Dette gjør da også dette til en egnet fangstmetode for fugl som om vinteren trekker ut til øyene på kysten.

Arkeologisk vil man kunne forvente å finne denne typen felle som myrpinner, der nedre del av trakt og midtstokk er bevart. Disse vil da stå som en sirkel med den litt kraftigere midtstokken i midten. Tett ved kan ”utkikksplassen” finnes i form av kraftigere pinner. Saxlund oppgir seks funn av ringer, med en diameter på 35-100 cm. Tiur og orrfugl trekker ut

Figur 7: Bromans Orreburet. Sirkelen viser hva slags avtrykk orrburet etterlater seg. Figuren er hentet fra Broman 1855, tabell 5 og 6, figur 2, 3 og 4.

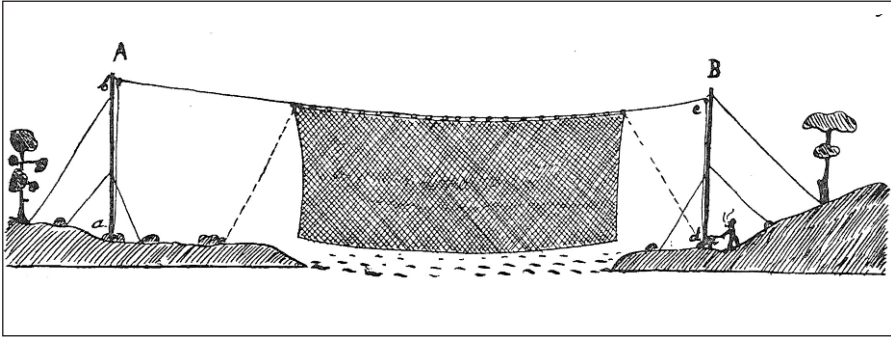
til øyene hvor myrpinnen er funnet om vinteren, og det er flere funn av storfugl i hellere på kystøyene. Saxlund har sikre opplysninger om seks slike anlegg der myrpinnene stod i ring. I bunnen stod myrpelene tett i tett. En av disse ringene funnet på gården Solem stod ca. to meter dypt i en myr, og beskrives som en ring med en diameter på ca. en meter av bjørkepinner, med en større furupinne inne i ringen. I nærheten lå en over to meter lang furustokk og noen flere enkeltstående myrpinner. Saxlunds funn tyder på at fangstanlegg for orrfugl og tiur kan gå tilbake til jernalderen. Saxlund er inne på riktig spor når han skriver om de «gaadefulde ringe», «Som fælder kan dog ringene neppe været brugte, heller ikke som plads for lokkefugle, men muligens som indhegning om fugle, hvis vinger har været klippede. Isaafald har pælene i saadanne ringe oprindeligt været længere og rukkert et godt stykke op over jordoverfladen» (Saxlund 1907:26). Uten Bromans beskrivelse ville det ha vært vanskelig å forstå funnene av ringene, og at de faktisk er feller.

Hahr og fangstnett

Theodor Hahr var overjaktmester i Bergslagsdistriktet og gir i 1866 ut *Handbok för jägare och jagtvänner*. I dette verket (boken er på over 850 sider) redegjør Hahr detaljert for dyr og fugler, jakt- og fangstmetoder, våpen og hunder m.m. Til fangst av fugl oppgir Hahr seks forskjellige former for fangstnett. (Hahr 1866:355-367)

1. Fallnett. Dette er nett som festes løst til pinner som er stukket ned i bakken. Når en fugl kommer i berøring med nettet så vil dette falle ned og vikle seg rundt fuglen. Dette er en metode som bla er brukt til å fange rovfugler.

2. Fastnett. Nettet er godt festet på fastmonterte stolper som står loddrett opp fra bakken eller fra sjøbunnen. Fugler som flyr inn i nettet, vil bli hengende fast. For sjøfugl anbefales et linnett med tre tråder. Selve nettet bør være syv meter høyt og de bør henges opp i 50-150 meters lengder. Stolpene bør være tynnast mulig og ni meter høye. Nettet festes med messingringer som bindes fast med en meters mellomrom opp langs stolpene. Nettet kan sperre et sund, stå mellom to holmer, krysse en elveos, eller stå på land alt etter hvilke type fugl man skal fange. For bruk på land til fangst av lerke, rapphøns, bekkasin med flere, anbefales nett av lintråd, med en høyde på 2,7 meter. Nettet festes på 5 cm tykke stolper, 3-3,5 meter lange stolper og total lengde på anlegget bør være 18-24 meter. Lerker kan drives inn i nettet med aktive jag.

Figur 8. Fastnett som sperrer et sund. Stolpene trenger fundamentering, og små steinrøyser er lagt opp for å feste tau og stolper. Fuglefangerne må ligge skjult. Figur hentet fra Storå 1968, fig. 27 s. 205)

3. Dekknett. Nett som dekker fuglen som skal fanges. Tynne garn legges over fugler som er på bakken. Metoden brukes om natt eller på trykkende fugl. To personer holder garnet opp ved hjelp av lange og tynne pinner, og trekker dette over trykkende fugler.

4. Stikknett/lave bakkenett. Lange tredoble garn som festes på små kraftige pinner som er tredd inn i garnet med 1-2 meters mellomrom. Dette er et slags trollgarn, med størst masker på det ytre garnet, mindre masker på det midtre garnet og små masker på det indre garnet. Garnet vil danne en pose rundt en fugl som kommer inn i det. Alt etter hvilken type fugl man skal fanges bruker man opptil 60-70 cm høye pinner til å holde nettet oppe, og mindre kraftige plugger ved bakkenivået for å sørge for at nettet er forankret.

5. Sekkenett. Er satt opp som en sekk eller ruseform. Store anlegg kan formes med lange ledegjerder, og store sekker, eller indre kammer med plass til hundrevis, eller til og med tusenvis av fugler.

6. Slagnett. Feller som slår, eller klapper sammen over fugler.

Snarefangst av gås og stikknett for fangst av bekkasin

Llewellyn Lloyd (1792-1876) var en velstående engelskmann som flyttet til Sverige på 1820-tallet, og ble boende inntil han døde i 1876. Mest kjent var Lloyd som bjørnejeger, men han ga også ut flere bøker som var og er av stor interesse for lesere av eldre litteratur om jakt, fiske og zoologi.

Lloyd fikk sin opplæring om svensk jakt generelt og bjørnejakt spesielt av hoffjaktmestere Herman A. Falk, og i løpet av sine aktive år felte han over 100 bjørner. Men for Lloyd var intet bytte for lite, og hans detaljerte beskrivelser av allmuens fangst av småvilt og fugl er av stor faglig verdi. Loyds første bok *Field sports in the north of Europe* kom i 1830, og den utgis også i en forkortet svensk versjon under tittelen *Jagt-nöjen i Sverige och Norrige*. I 1854 kommer verket *Scandinavian Adventures*, som også utgis på svensk under tittelen *Antecningar under ett tjugoårigt vistande i Skandinavien. Innehållande jagtäfventyr, råd för jägare och fiskare, samt stödda bidrag till Nordens fauna*.

Lloyds kanskje viktigste verk er dessverre aldri oversatt. *The Game Birds and Wild Fowl of Sweden and Norway; with an account of the Seals and salt-water Fishes of those countries* kom ut i 1867. Lloyd tar også for seg eldre fangstmetoder, både i illustrasjoner, beskrivelser og erfaringer han selv har gjort gjennom forsøk med en rekke fangstmetoder som eldre jegere har fortalt om.

Lloyd gjengir fangst av gås med snarer. Anlegg med pinner settes opp som en stor ring, eller et gjerde på et nes hvor gjessene beiter. Tråd spennes opp mellom pinnene slik at de danner gjerder, og med noen meters mellomrom setter man opp en åpning, og i denne festes en snare. Inne i ringen legges åte, gjerne kornaks. Gjess som går i land vil søke mot åpningene for å komme til åtet, og de går da inn i snarene. Slike anlegg vil være vanskelig å se mønsteret i og de kan dekke store areal. Her er funnet av myrpinner på Orta relevant, siden det her oppgis i tilveksten for myrpinnene T10966 at «En pæl skal været omsurret med en ”traad” som smuldret af.»

Lloyds bakkenett for bekkasin er en test av stikknett og lave fastnett. Effektiviteten viser Lloyd når han forteller at det på en lek i Uppland i Sverige ble tatt 60 enkeltbekkasiner på en natt. Påfølgende natt ble et tilsvarende antall tatt (Lloyd 1867: 230). Fangst av bekkasin har nok sin bakgrunn i at fuglen er lett å fange og at den er regnet som en delikatess. Bekkasin er en av de få fuglene som nevnes spesifikt i en av de franske jaktbøkene fra 1300-tallet. Bekkasin trives godt på bakken og trykker lenge før den flyger opp. Siden bekkasinen beiter på faste plasser, helst i våtmarksområder eller ved myr, og ofte jager/leker med hverandre, er den egnet til fangst med nett. Tynne lave nett (0,5 meter høye) spennes ut i vinkler og kors mellom tuene på beite/lekeplasser. Nettene kan være 15-20 meter lange og holdes opp av tilspissede trepinner som festes i mar-

M. Körner del.

London Published by Day & Son Limited, Gate St. Lincoln's Inn Fields W.C.

Day & Son Limited Lith.

SNARING WILD GEESE IN LAPLAND.

Figur 9. Lloyds gåsesnarer. Lloyd 1867, s.286

ken. Nettet henger posete og løst mellom pinnene og når en bekkasin løper inn i nettet fanges den i maskene, eller nettet danner en pose rundt fuglen. Flere nett sette gjerne opp i samme område.

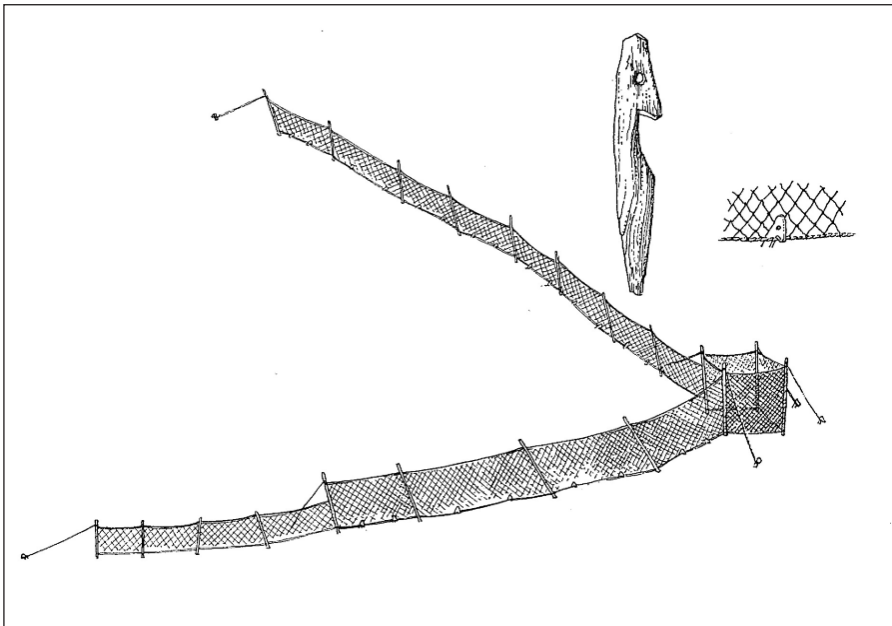
Sekkenett og gås

Sekkenett brukes til aktive jag. Sekkenett er særlig godt egnet til fangst av gås. En grågås veier om lag 3,5 kilo, og dun og fjær var også ettertraktet. Vingefjær fra gås ble brukt til piler, dun ble brukt i puter og dyner osv. Når vi nå ser de enorme flokkene med grågås som beiter på jordene rundt om i Norge i dag, så er dette også et resultat av at kulturlandskapet gror igjen. Det drives mindre med beitedyr og lyngbrenning skjer bare unntaksvis, noe som resulterer i at grågåsa trekker inn mot dyrka mark og påfører enkelte bønder massive beiteskader.

Fangst av gress skjer på trekk eller i rugingen, men har også vært nært knyttet til den såkalte mytingen. Myting er perioden gressene skifter fjærham, og i denne perioden er de ikke flyvedyktige. Fangsten er kort, in-

tensiv og svært effektiv. Ramstad viser til flere tilfeller fra Finnmark i historisk tid hvor lokale bestander ble utryddet (Ramstad 2007;37). Også fra etnografiske skildringer har vi beretninger om massiv fangst.

En drevjakt på gås skildres av engelskmannen Aubyn Trevor-Batthey som i 1893-94 besøkte samojedene (riktigere navn er Nemets) i Barentshavet. I juli 1894 observerte han et større drev av gås hvor et sekkenett var satt opp på en gresskledd slette på en øy. Sekkenettet var satt opp i form av et stort nøkkelhull. Ledearmene hadde et nett med en høyde på litt over en meter. Ved innsnevringen var det bare ca. fem meter bredt, og det var deretter en stor utposing. Gjessene som beitet ved lavvann ble drevet sakte mot land av båter og styrt inn mot traktformede ledegjerdene av folk på land. Sakte, men sikkert gjetes gjessene inn i utposingen, og denne sperres til slutt rundt dem og avlvingen starter. Hele drevet, avlvingen og fordeling av byttet tok et døgn, og man hadde da tatt 3325 gjess. Med en kjøttvekt på to-tre kg, så vil dette si åtte til ti tonn kjøtt! Gjessene ble solgt til det russiske fastlandet (Trevor-Batthey 1895:227).

Figur 10: Felle med ledearmene og fangstkammer som ble brukt på Taimyr halvøya i Sibir ble dokumentert i bruk på 1930- og 1940-tallet. Sidearmene var ca. 35 meter lange. Nettet i armene heller innover, og nettet festet til bakken med pluggar. Det blir da vanskeligere for gjess å komme under nettet, og slippe unna. Anlegget kunne driftes av 2-3 personer. Ved et drev i 1937 ble ca. 300 gjess tatt, men kapasiteten på anlegget var på rundt 1000 gjess pr drev. (Storå 1968,76) Figuren er hentet fra Storå, 1968, figur 8, s. 75)

Køllene som ofte finnes sammen med myrpinne kan ha vært brukt til å banke fast pinnene, og til å avlive fugl. Det er hos Saxlund flere rekker med myrpinne som minner om ledegjerder til slike anlegg, bla. På gården Småge på Gossa der myrpinne stod i rekke langsmed skråningen opp fra et lite vann (Saxlund 1907:31) og på gården Rakvåg på Oterøya der myrpinne stod i rekke i 25 meters lengde ned mot Rakvågsvannet (Saxlund 1907:16). Funn av myrpinne der lange stokker og korte plugger med tildannet hode står sammen stemmer godt med slike anlegg. Et funn av myrpinne som formet en 12x3 meter stor ellipse, med en to meter bred åpning kan være rester etter selve fangstkammeret i et slikt anlegg. Ellipsen ble funnet på gården Sæter på øya Gossa (Saxlund 1907:12). Alle disse metodene som nevnes av Hahr (1881), finnes også i Aitingers bok fra 1653, og i det etnografiske materialet den svenske etnologen Storå beskriver fra Nordeurasia. Litteraturen viser at mange av fangstmetodene så å si er universelle.

Vi ser at enkelte fangstmetoder etterlater seg en del spor ettersom de lokalt tilhugde myrpinne ikke brukes videre, men blir stående i bakken. Nettene er ressursen, og det som må stelles med og det som det krever tid å lage. Bruk av f. eks dekknett etterlater seg ingen spor. En metode kan etterlate seg andre spor enn treverk, og det er det Hahr kaller fastnett, det vil si de store nettene som spennes på ni meter høye trestokker. Kan noen av de små steinrøysene som finnes langs kysten stamme fra slike anlegg? Saxlund nevner et funn fra Sørheggdal på Oterøya der syv stolper med en diameter på 15-18 cm stod ute på et nes. Stolpene var støttet opp «med «hele hestelæs» af børestor kuppelsten.» røyser av kuppelstein. (Saxlund 1907:38) Små røyser, med en diameter på 1,5-3 meter, er godt kjent både enkeltliggende og i store felt på Vestlandet. Vi kan fra Møre og Romsdal nevne et felt med 51 røyser på Haram (Id 55585), et felt med ca. 40 smårøyser fra Årneset på Oterøya (Id 99714) og et felt med ca. 30 små røyser på Kuløya på Smøla (Id35154) m. f. Felles for disse feltene er at de ligger litt tilbaketrukket i landskapet. Det antas at de er gravrøyser, men som Saxlund viser så kan enkelte slike små røyser også ha vært fundament for stolper. Dette gir et spennende perspektiv for rekkene med små røyser som ligger på det store strandgravfeltet på Mølen i Larvik kommune i Vestfold.

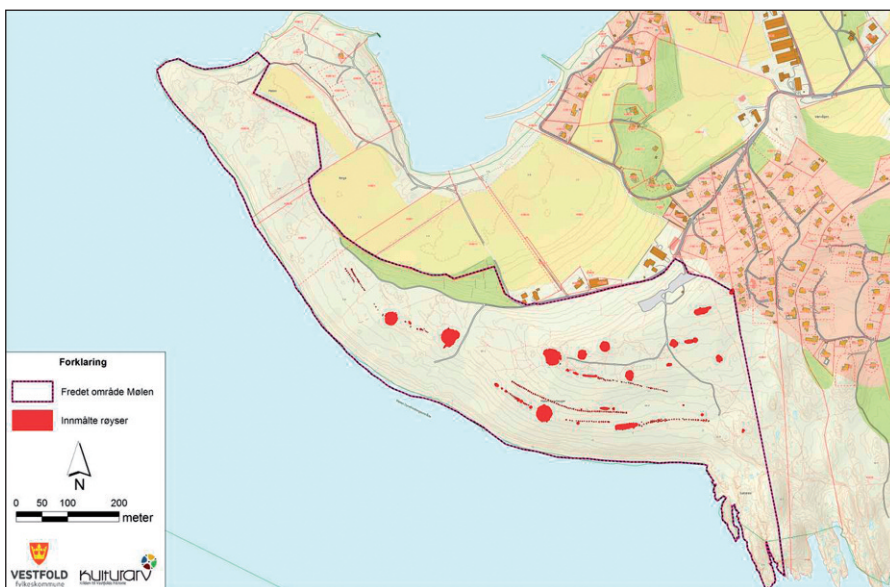
Vestfold

Vestfold har mange våtmarksområder og øyer som er viktige for fugle-trekkene. Arkeologer over hele landet bør ha fuglefangst med i tolknings-

forslagene av enkelte funn, og i Vestfold er det funnet trepinner som kan stamme fra fuglefangstanlegg ved Kilen rett utenfor Tønsberg by og ved Borrevannet utenfor Horten by. I dag er Tønsberg by omgitt av viktige våtmarksområder for hekkende og trekkende fugl. Tidvis kan det i dag stå over 4000 gjess på jordene rett utenfor byen. Selv med noen meter høyere vannstand vil byen være omgitt av store våtmarksområder. Bestanden av grågås har variert opp igjennom tidene, og i middelalderen kan det være innslag av tamfugl, men det er naturlig å tro at gjess har vært fangstet her i middelalderen. Det bør finnes myrpinner også i myrene rundt byen, og det kan være mye fuglebein i byens kulturlag. Men noen spor etter fuglefangst kan fortsatt være godt synlige, og det er fundamentene etter de fastnettene som Hahr beskriver. Vi skal nå se på et anlegg i Larvik kommune hvor vi kan stille spørsmål om fuglefangst kan være en plausibel tolkning.

Mølen

På rullesteinstranden på neset ved Mølen ligger et stort gravfelt. Mest dominerende er de store gravrøysene som er lagt opp med rullestein. Mellom de store røysene ligger rekker med små steinrøys. Disse små røysene er bare to meter i diameter og 0,5 meter høye. Det ligger åtte - ni rekker med små røys, og rekkene måler 40 – 220 meter i lengde. Avstanden mellom de små røysene varierer mellom ca. tre til åtte meter. Det lå tidligere et steinverk inne på Mølen, så i et parti kan røysere være fjernet. En kartskisse fra 1842 viser gravfeltet på Mølen og rekkene med små røys (Skre 2005;179). Totalt kan overlappende rekker med små røys ha dekket et strekk på over 600 meter. Mølen har fasinert arkeologer i over 150 år, og man har i det meste av denne tiden vært enige om at feltet skrev seg fra bronsealderen (Brøgger 1938, Hagen 1962). De siste forslagene til datering basert på nyere kunnskap om strandlinjer gir en eldste mulig datering på de lavest liggende røysene til ca. 250 f.Kr. (Marstrander 1976:17). Sverre Marstrander foreslår at bruken av gravfeltet lå i romertid og tidlig folkevandringstid, dette basert på høyden over havet, datering fra en utgravd skipsformet steinlegning, og rekkene med små steinrøys. Dateringen fra utgravningen i den skipsformete steinlegningen gav dateringsresultat 140 +/- 110 år e.kr. Marstrander nevner også et gravfelt fra gården Sæbø ved Boknasundet i Rogaland hvor det tidligere lå rekker med slike små røys. Fra dette gravfeltet er det kjent funn fra eldre jernalder, og Marstrander mener at dette styrker forslaget om å datere Mølenfeltet til eldre jernalder. Trond Løken sier seg uenig med Marstrander og stiller spørsmål med bla bruken av rekkene med små røys som en in-

Figur 11. Kart over gravfeltet på Mølen. Gravrøyser er markert med rød farge. De tynne røde linjene er rekkene med de små gravrøysene. Legg merke til at rekkene opphører der de passerer tett inntil en av de store gravrøysene. I det midtre partiet hvor det ikke ligger noen røyser lå det tidligere et grusverk. Rekkene kan ha vært mer sammenhengende. Ill. Kulturarv, Vestfold fylkeskommune, Julie Askjem.

dikator for datering til eldre jernalder (Løken 1976:76). Løken mener at gravfeltet på Mølen kan skrive seg fra yngre jernalder (Løken 1976:82). Begge ser rekkene med små røyser som deler av gravfeltet.

Rekkene med små røyser omtales som gravrøyser, men det er ikke påvist graver i eller ved dem. Marstrander finner skjørbrønt stein i bunnen av en slik røys (Marstrander 1976:38), og han påpeker at bevaringsforholdene for organisk materiale er svært ugunstige. Røysene kan være lagt opp for å være en slags markeringer av gravmiljøet, en slags iscenesetting. Kan det finnes andre forklaringer på rekkene med små røyser?

Mølen er et viktig trekkområde for fugl, og det ligger i dag en ornitologisk stasjon for ringmerking av fugl i bakkant av gravfeltet. Det oppgis på nettsiden til Norsk ornitologisk forening at det er observert 320 fuglearter på Mølen og at rundt 100 arter hekker i området¹. Kan det være at de små røysene ikke hører sammen med gravrøysene, men at de er deler av anlegg for fangst av fugl? En rimelig tolkning blir da at de små røysene er fundamentene til høye tynne stolper som holder fastnett. Røysrekkene

¹ <http://www.birdlife.no/organisasjonen/fylkesavdelinger/vestfold/?id=651>

Figur 12: En av de midtre rekkene med små røyser sett fra sørøst, mot nordvest. Bildet er tatt fra toppen av en stor gravrøys. Foto Ragnar Orten Lie.

Figur 13. Tolkning av anlegg med fastnett og bruk av stein til fundamentering. Ill. ©Arkikon

ligger langs neset, og dermed på tvers av trekkrutene for mange fuglearter. Rekkene sperrer også korteste vei fra de langgrunne våtmarksområdene i bakkant av Mølen og det åpne havet utenfor. Plyndringssøkk i gravrøysene, groper i rullesteinsvollene og stein lagt opp i halvsirkler i kantene på de store gravrøysene kan da ha fungert som skjulesteder for fangstfolkene som driftet nettene.

Omfattende fangst, lite spor?

Fangst av sjøfugl er en gammel fangstform. Men jakten, og fangsten, etterlater seg få spor. Det er ved utgravinger middelalderbyene i Norge for lite fokus på dyrebein, og få tar notis av noen små trepinner som dukker opp ved graving i en myr. Slike små brikker må på plass dersom vi skal kunne forstå omfanget av sjøfugl fangsten i jern- og middelalder. Det er viktig at vi ikke undervurder effekten av disse tilsynelatende enkle fangstmetodene. Beskrivelser av fangst fra 1700- og 1800-tallet er viktige og relevante kilder når vi skal tolke funn fra jern- og middelalder. Det er først når brukbare haglegevær kom i allmenn bruk på 1800-tallet at de over 1000 år gamle fangstmetodene for sjøfugl gikk ut av bruk, men vi kan fortsatt finne spredte spor etter sjøfuglfangsten. Er forklaringen på rekkene med små røyser på Mølen en helt annen enn den som til nå er vektlagt? Kanskje har disse røysrekkene ingenting med gravfeltet å gjøre?

Abstract

In 1907, the vicar Saxlund in Aukra parish in Møre og Romsdal County recognized that the bog pegs found in his parish could be linked to mass catching of birds. Bog pegs are short wooden sticks shaped like a tent peg that farmers often found when they were cutting peat for fuel. Dating has proved that these pegs were used in the Viking age. Saxlund also excavated two hut-like constructions that were found in peat bogs in 1907 and 1908. He named them after the island where they were found. The Harøy hut was erected using logs in three walls and with an open long side, like a gapahuk or a lean-to. The Orten hut was built of turf with wooden pegs inserted in the walls. A shoe similar to shoes worn in the period 900-1200 AD was found in the Orten hut. This hut closely resembles what we know as falcon huts, used for catching birds of prey.

Older Swedish hunting literature describes constructions for catching birds of prey that would leave similar remains to what Saxlund describes. From ethnographic sources we have read that using such constructions for catching birds yielded good results especially when hunting geese that

were too young to fly. An example from the Barents Sea in 1894 (Trevor-Batley 1894) demonstrated how hunters in the course of 24 hours managed to drive, slaughter and divide 3325 geese.

Could other finds from Norwegian shores be traces of bird catching facilities from the Iron or Middle Ages? One suggestion is that the rows of small cairns on the coastal burial site at Mølen in Larvik municipality in Vestfold in fact could be the remains of a bird catching facility. The small cairns could have been used as foundations for taller wooden poles that held bird nets, and not as burial mounds.

Litteraturliste

- Aitinger, Johann Conrad 1653 *Kurtzer Vnd Einfeltiger bericht Von Dem Vogelstellen. Monumenta Venetoria*. Faksimile-Drucke seltener jagdbücher des 15. bis 18. jahrhunderts. Hamburg und Berlin 1972.
- Barth, E. K. 1975 "Fangsthytter for jaktfalker i norske fjell", i *Norsk Skogbruks museums årbok*. NR. 10 1982 – 1984. s. 219-251
- Broman, P., G., 1855 *Anteckningar öfver Jagt och Skjutkonst. Handbok för Skandinavians Jägare*. Tredje upplag., P. A. Huldbergs Bokhandel. Stockholm.
- Bø, O. 1962: *Falcon Catching in Norway*. I *Studia Norvegica* 11 (1962)
- Cummins, John 1988 *The Hound and The Hawk*. Andre opplag. London 2001.
- Gundersen, Sigrid Mannsåker og Linge, Trond 2006 Rapport fra arkeologisk registrering for Kvivsvegen i Volda kommune.
- Hahr, Th. 1881 *Handbok för Jägare och Jagtvänner*. Andra omarbetade och tillökande upplagen. (s.374+s.464) Stockholm 1881.
- Hagen, Anders 1962 "Forhistorisk tid", i *Vårt folks historie* Bd. 1. Oslo.
- Kleiva, Øyunn 1998 Rapport fra arkeologisk utgraving. Huse Gnr. 9 i Sandøy kommune.
- Larsen, A 1970 "Skomaterialet fra utgravingene i Borgund på Sunnmøre". *Årbok for Universitetet i Bergen*, No. 1. 1970.
- Lie, Ragnar Orten 2002 Rapport fra arkeologisk utgraving. Huse Gnr. 9 i Sandøy kommune.
- Lie, Ragnar Orten 2002 "Falkefangst". *SPOR* nr. 1, 21-25.
- Lie, Ragnar Orten 2004 "Hjortejakt på Tustna". *SPOR* 2004, Nr. 2, 46-49.
- Lie, Ragnar Orten 2007 *Huler og Heller på Nordmøre, del 1*. Nordmøre historielag 2007, s. 95-131

- Lloyd, L. 1867 *The Game Birds and Wild Fowl of Sweden and Norway*. London 1867
- Løken, Trond 1976 "Mølen – et arkeologisk dateringsproblem og en historisk identifikasjonsmulighet". *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1975/1976*, s. 61-85.
- Magnus, Olaus 1555 *Historia om de Nordiska folken*. Opptrykk med svensk tekst ved Gidlunds forlag, Malmø 1982.
- Marstrander, Sverre 1976 "Gravrøysene på Mølen". *Viking XXXIX*, 11-61. Oslo 1976.
- Nordeide, Sæbjørg Walaker 2003 *Erkebispegården i Trondheim. Beste tomte i by'n*. Trondheim 2003.
- Oggins, Robin S. 2004 *The Kings and their Hawks*. Falconry in Medieval England. Yale University.
- Grûner, O. R. 1965 "Ny helleristning i Romsdal". *Romsdal Sogelag årskrift 1965*, s. 54-58.
- Parelius, Nils 1969 *Oldtidsminner i Sandøy kommune*. Utgitt av Romsdal kulturvern. E. K. Hansen, Molde.
- Parelius, Nils 1967 *Oldtidsminner i Aukra kommune*. Utgitt av Romsdal kulturvern. E. K. Hansen, Molde.
- Ringstad, Bjørn 1999 "Hus i Romsdal fra forhistorisk tid og tidlig middelalder". *Romsdalmuseet årbok 1999*, Byggeskikk i Romsdal. s 56 -87
- Rygh, Oluf 1908 *Norske Gaardnavne XIII. Romsdals amt*. Utgitt i 1908 red. Karl Rygh.
- Saxlund, H 1907 *De gaadefulde myrpalæ. Meddelelser om fund gjorte i Akerø i yttre Romsdalen 1906 -07*. D.K.N.V.S.Skrifter 1907, no.3.
- Saxlund, H 1907 *Harøhytten og myrpalene. Meddelelser om fund, gjorte paa Harøen med fl. steder i Akerø prestegjeld*. D.K.N.V.S.Skrifter 1907, no.12.
- Saxlund, H 1909 *Orten-Gammen m.m. Meddelelser om fund gjorte i Akerø i Yttre Romsdalen 1908*. D.K.N.V.S.Skrifter 1909, no.6.
- Schøning, Gerhard 1775 *Reise som gjennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestets Kongens bekostning er giort og beskeven af Gerherd Schøning*. Ny utgave ved Det kongelige Norske Vitenskabers Selskab, Trondheim 1979.
- Skre, Dagfinn 2005 "Dype er arkivenes gjemmer....Om noen gamle tegninger av fortidsminner i søndre Vestfold nylig gjenfunnet i Nationalmuseet, København". *Viking 2005*, s. 165-194
- Solli, Brit 1989 *Dyrebein. Problemer og muligheter omkring et arkeologisk kildemateriale*. Varia 18. Universitetets Oldsaksamling 1988.

- Storå, Nils 1968 *Massfångst av sjöfågel i Nordeurasien. En etnologisk undersökning av fångstmetoderna*. Åbo Akademi 1968.
- Strøm, Hans 1756 *Annotasjons Boog over de Merkværdigheder som udi Syndmørs Fogderie forefindes indrette (t) Anno 1756*. Utgitt av Haram kulturhistoriske lag og Høgskulen i Volda. Volda 1997.
- Stylegar, Frans-Arne 2006: <http://arkeologi.blogspot.no/2006/12/gtefulle-myrpler-og-forhistorisk-fiske.html>
- Sylvester, Morten (in press) "Myrpinne og fuglefangst – gamle tolkninger og nye dateringer". Viking 2012.
- Trevor-Batthey, Aubyn 1895 *Ice-bound on Kolguev*. Westminster, 1895.
- Upton, Roger 1980 *A bird in the hand. Celebrated falconers of the past*. London.
- Vretmark, Maria 1983 Prehistoric Falconry in Sweden. Sachsen Symposiun Skara 1983, s. 46 – 52.
- Vretmark, Maria 1988 *Storgravsprosjektet – osteologiska analyser av yngre järnålderns benrika brandgravar*. Art i Fornvännen 83, s145 – 156. Stokholm 1988.
- Vretmark, Maria 1997 *Från ben till boskap. Kosthåll och djurhållning med utgangspunkt i medeltida benmaterial från Skara*. Del 1. Skrifter fra Skaraborgs Länsmuseum nr.25 1997
- REGESTA NORVEGICA II 1264 – 1300. Utgitt for kjeldeskriftfondet av Narve Bjørge og Sverre Bagge, Oslo 1978.
- REGESTA NORVEGICA VI 1357-1369. Utgitt for kjeldeskriftfondet av Hallvor Kjellberg, Oslo 1993.